

Pomerania christiana.

Stan oraz perspektywy badań nad życiem religijnym Pomorza Zachodnim w średniowieczu

Konferencje Roczna MOBI

II Konferencja Sprawozdawcza Projektu



Chrzest Pomorza
w dziejach Polski i Europy.
Jubileusz 900-lecia

Księga streszczeń



Międzynarodowy Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych
Uniwersytetu Szczecińskiego w Kulicach

16 – 17 października 2024 r.

Kinga Krasnodębska (Muzeum Narodowe w Szczecinie) – *Charakter i znaczeniu fundacji artystycznych w pierwszych wiekach schrystianizowanego Pomorza na przykładzie wybranych zabytków z kolekcji sztuki średniowiecznej Muzeum Narodowego w Szczecinie*

Włączenie Pomorza w społeczno-polityczne struktury chrześcijańskiej Europy stanowi symboliczny początek sztuki średniowiecznej na Pomorzu, której kres przyniesie kolejna transformacja religijna - przyjęcie reformacji. Naturalną konsekwencją chrystianizacji Pomorza była budowa kościołów i klasztorów, będących materialnym znakiem przynależności kulturowej, dających gwarancję trwałości religijnej, a w efekcie umożliwiających rozwój społeczno-gospodarczy regionu. Fundacja kościołów, natomiast wiązała się z koniecznością uposażenia sakralnych wnętrz przedmiotami niezbędnymi do sprawowania kultu w sposób zgodny z przyjętymi kanonami Kościoła Zachodniego. Utylitarność stanowi tylko podstawową funkcję tych elementów. Ich forma jest świadectwem osoby fundatora, jego potrzeb religijnych i upodobań, funkcji i przynależności społecznej, czy zamożności, a także relacji z ważnymi ośrodkami artystycznymi. Największy i najważniejszy zbiór pomorskiej sztuki sakralnej epoki średniowiecza znajduje się w Muzeum Narodowym w Szczecinie. Zabytki te prezentowane są na wystawie stałej otwartej w nowej odsłonie w 2021 r. pod tytułem: *Misterium Światła. Sztuka średniowieczna na Pomorzu*. Grupa najstarszych zabytków powstałych do ok. XIV w. eksponowana jest w pierwszej przestrzeni wystawy wprowadzającej w zagadnienia chrystianizacji i unaoczniającej artystyczne konsekwencje tego procesu. Przegląd zabytków wśród których najważniejsze to brązowa Pasyjka z Pырzyc, chrzcielnice gotlandzkie, najstarsze znane figury kultowe obu Marii z Gardna, Krucyfiks Kamieński, kamienne kapitele z Kołbacza, antaba kołobrzeska, czy monumentalna figura św. Ottona ilustrują charakter i znaczenie pomorskich fundacji artystycznych w okresie rozwoju sztuki średniowiecznej na Pomorzu.

Patrycja Łobodzińska (Muzeum Narodowe w Poznaniu) – *"Interesujący romański krucyfiks". Okoliczności powstania i późniejsze losy krucyfiks z Marianowa*

Krucyfiks z Marianowa (k. Stargardu) jest jednym z najstarszych przykładów rzeźby drewnianej z tych terenów, zaświadcza o duchowości marianowskich cysterek. Datowany jest na ok. 1260 r., a źródłem inspiracji dla jego formy upatruje się w rzeźbie północnych pobrzeży Bałtyku. Z pewnością został jednak wykonany na miejscu, z pomorskiej dębiny. Na czyje zlecenie mógł powstać? jaką mógł pełnić funkcję? jakie były jego późniejsze losy? i wreszcie dlaczego trafił do zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu? Na te pytania spróbuję odpowiedzieć.

Karolina Piszczątka (Instytut Historii Nauki PAN) – *Księgozbiór katedry w Kamieniu Pomorskim do końca XV w. – stan badań i perspektywy badawcze*

W XII wieku Kamień Pomorski stał się stolicą diecezji, najważniejszym ośrodkiem religijnym Pomorza Zachodniego oraz głównym centrum intelektualnym tego regionu. W murach katedry

powstała biblioteka utworzona przez kanoników, która stanowiła fundament ich pracy naukowej i duszpasterskiej. Księgozbiór składał się zarówno z dzieł przywiezionych przez duchownych powracających ze studiów za granicą, jak i z powstałych na miejscu rękopisów. Zawirowania historyczne, które dotknęły Pomorze, sprawiły, że ten niezwykle cenny księgozbiór uległ rozproszeniu. Obecnie rękopisy znajdują się w różnych bibliotekach polskich i zagranicznych, a także w kolekcjach prywatnych. Choć księgozbiór kapituły kamieńskiej posiada nieocenioną wartość historyczną i kulturową, wciąż nie doczekał się kompleksowych badań. Wiele kwestii pozostaje niewyjaśnionych, a rękopisy nadal skrywają liczne tajemnice. Celem referatu jest przedstawienie aktualnego stanu badań nad księgozbiorem kapituły w Kamieniu Pomorskim oraz ukazanie perspektyw dalszych poszukiwań naukowych.

Felix Biermann (Uniwersytet Szczeciński) – *Frühe Kirchen im nordwestslawischen Raum – Archäologie und Geschichte – Wczesne kościoły Słowiańszczyzny północno-zachodniej – archeologia i historia* (referat w j. niemieckim online)

Der Vortrag untersucht die frühen Kirchen in Pommern und im weiteren nordwestslawischen Raum zwischen dem 10. und 12. Jahrhundert, ihre Funktion, ihre Bauweise und Architektur. Dabei werden historische Nachrichten zu den ersten Kirchen im bis dahin heidnischen Gebiet besprochen und archäologische Befunde zu solchen Sakralbauten präsentiert sowie auch kritisch diskutiert.

Wykład poświęcony jest badaniom dotyczącym wczesnych kościołów na Pomorzu i szerzej pojętej Słowiańszczyźnie północno-zachodniej w okresie od X do XII wieku, ich funkcji, budowy i architektury. Omówione zostaną wiadomości historyczne o pierwszych kościołach na terenach dotychczas pogańskich, a także zaprezentowane i krytycznie omówione znaleziska archeologiczne dotyczące tych budowli sakralnych.

Marek Smoliński (Uniwersytet Gdański) – *Wschodniopomorski model chrystianizacji. Uwarunkowania polityczno-kościelno-ekonomiczne*

O ile proces chrystianizacji Pomorza Zachodniego nieodłącznie związany jest z misjami św. Ottona z Bambergu, o tyle droga Pomorza Wschodniego do przyjęcia chrześcijaństwa wyglądała zgoła inaczej. Pierwsze odnotowane próby działań chrystianizacyjnych na terenie Pomorza Wschodniego były związane z bytnością w Gdańsku św. Wojciecha podczas jego podróży do Prus. Nie przyniosły one jednak większych efektów. Te pojawiły się dopiero w czasach Bolesława Krzywoustego. Ze względu na zintegrowanie Pomorza Wschodniego z państwem Piastów po podbojach wspomnianego księcia zostało ono poddane działalności chrystianizacyjnej prowadzonej przez arcybiskupstwo gnieźnieńskie i podległe mu biskupstwa. Pewną rolę w procesie chrystianizacji odegrały, niektóre klasztory polskie, uzyskujące uposażenie na terytorium Pomorza Wschodniego. Po koniec XII w. pojawiły się także pierwsze klasztory fundowane przez przedstawicieli miejscowej dynastii. Na Pomorzu Wschodnim zaczęły powstawać parafie. Początkowo były one dość nieliczne i stosunkowo duże. Z biegiem

czasu i wraz z rozwojem stosunków feudalnych i procesów osadniczych liczba tych parafii zaczęła się zwiększać.

Ulrich Schaaf (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) – *Średniowieczne więźby dachowe na terenie Polski północnej i zachodniej. Typy i ich warianty w świetle obecnego stanu wiedzy*

W ramach projektu „Chrzest Pomorza w dziejach Polski i Europy. Jubileusz 900-lecia”, realizowanego przez Pracownię interdyscyplinarnych badań nad chrztem Pomorza i jego dziedzictwem historyczno-kulturalnym Instytutu Historycznego Uniwersytetu Szczecińskiego, rozpoznano wstępnie liczne więźby dachowe nad średniowiecznymi kościołami wiejskimi. Rozpoznanie to wykazało, że średniowieczne konstrukcje dachowe przetrwały dość licznie albo w całości, albo w postaci wtórnie użytych budulców drewnianych w młodszych więźbach. Okazało się także, że już w okresie średniowiecza zastosowano różne typy konstrukcji dachowych.

Głównym celem referatu jest prezentacja typologii średniowiecznych i wczesnonowożytnych więźb dachowych zastosowanej w Polsce na podstawie opracowań Jana Tajchmana oraz omówienie konkretnych przekładów z terenu Polski północnej i zachodniej, w tym także z wstępnie rozpoznanych kościołów Pomorza.

Marcin Majewski (Uniwersytet Szczeciński) & Paweł Migdalski (Uniwersytet Szczeciński) – *Najnowsze wyniki badań realizowanych przez Pracownię interdyscyplinarnych badań nad chrztem Pomorza i jego dziedzictwem historyczno-kulturowym Instytutu Historycznego Uniwersytetu Szczecińskiego*

Celem referatu jest prezentacja celów, metod oraz wstępnych wyników badań prowadzonych przez Pracownię interdyscyplinarnych badań nad chrztem Pomorza i jego dziedzictwem historyczno-kulturowym Instytutu Historycznego Uniwersytetu Szczecińskiego w latach 2022-2024. Interdyscyplinarne badania skupione w tej fazie projektu wokół materialnych śladów oraz datacji rozwoju sieci parafialnej w średniowieczu były prowadzone w zespole badaczy – prof. Marek Krąpiec (AGH w Krakowie) – datowania bezwzględne, prof. Ulrich Schaaf (UMK w Toruniu) – badania architektoniczno-historyczne, Robert Ryndziejewicz (IAiE PAN w Warszawie) – badania nieinwazyjne, dr Wojciech Bartz (Uniwersytet Wrocławski) – badania petrograficzne zapraw. Badania przeprowadzono dzięki dotacji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz we współpracy z dwoma stowarzyszeniami – Stowarzyszeniem Historyczno-Kulturalnego „Terra Incognita” w Chojnie i Akademia Kulice, dzięki którym udało się pozyskać kolejne środki na działania badawcze przy poszczególnych obiektach w regionie.

Stanisław Rosik (Uniwersytet Wrocławski) – *Chrzest Pomorza. 900-lecie pierwszej misji biskupa Ottona z Bambergu*

Przełom chrystianizacyjny na Pomorzu Zachodnim dokonał się w dobie misji św. Ottona z Bambergu w latach 1124-1125 i 1128. Pierwszą z nich zainicjował Bolesław Krzywousty po podporządkowaniu sobie około 1120 r. księstwa Warcisława I. Władca ów był już chrześcijaninem, aczkolwiek rządził pogańskimi społecznościami skupionymi w ośrodkach grodowych i miejskich. Pozyskanie tych wspólnot dla chrześcijaństwa stanowiło wyzwanie, z którym skutecznie zmierzył się bamburski biskup i jego towarzysze. W ten sposób powstała sieć kościołów w najważniejszych centrach księstwa zachodniopomorskiego, rozbudowana po czterech latach podczas drugiej misji na Zaodrzu. Celem wykładu będzie ukazanie tych dokonań ewangelizacyjnych Apostoła Pomorza w kontekście procesów cywilizacyjnych i politycznych stanowiących istotne czynniki wpływające na chrystianizację kraju nad Bałtykiem.

Krystian Zalewski (Muzeum Ziemi Karlińskiej w Karlinie) – *Średniowieczny kościół w Karlinie – historia przekształceń budowlanych w świetle badań architektonicznych*

W prezentacji zostaną zaprezentowane rezultaty badań architektonicznych prowadzonych nad murami średniowiecznego kościoła pw. św. Michała Archanioła w Karlinie, które miały miejsce w okresie od października 2016 roku do września 2017 roku, a także nad badaniami więźb dachowych przeprowadzonymi w 2020 roku. Pierwsza część skupi się na omówieniu zastosowanej metody badawczej przy analizie murów, która umożliwiła rozpoznanie przekształceń budowlanych, rozwarstwienia chronologicznego, a także próbę rekonstrukcji kolejnych etapów budowy. Druga część prezentacji będzie dotyczyć badań architektonicznej więźb dachowych, obejmującej przede wszystkim: analizę konstrukcji, rodzajów połączeń ciesielskich, użytych materiałów i sposobów ich obróbki, jak również analizę systemu znaków montażowych i chronologicznego rozwarstwienia na podstawie analizy zastanej materialnej substancji więźby, źródeł i literatury. Na zakończenie zostanie omówiony temat badań więźb dachowych w kościele pw. Narodzenia NMP w Białogardzie.

Błażej Skaziński (Delegatura Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gorzowie Wlkp.) – *Gotycki krucyfiks z kościoła Mariackiego w Chojnie. Wartości, historia i konserwacja*

Dawny wystrój i wyposażenie kościoła Mariackiego w Chojnie uchodzi za bezpowrotnie utracone. Przekonaniu temu przeczy jednak odkrycie gotyckiego krucyfiks z kościoła parafialnego Gądkowie Wielkim na terenie województwa lubuskiego. Jest to krucyfiks datowany na 3. ćwierć XV wieku. Reprezentuje typ tzw. „Drzewa Życia”, z postacią Chrystusa zaliczaną do przedstawień mistycznych. Na końcach belek krzyża w czworobocznych polach posiada symboliczne przedstawienia Ewangelistów z banderolami. Skala i charakter krucyfiks wskazują na jego pierwotną lokalizację na belce tęczowej. Obiekt jest znany z literatury przedmiotu i posiada ikonografię, nie pozostawiającą wątpliwości co do jego proveniencji.

W okresie powojennym krucyfiks został umieszczony w kościele parafialnym w Gądkowie Wielkim. W związku z tym faktem krucyfiks został przemalowany, a jego ramiona uległy skróceniu. Jak ustalono na podstawie badań konserwatorskich, obiekt zachował w znacznej mierze oryginalną substancję wraz z warstwami malarskimi złoceniami i srebrzeniami. Z kolei badania historyczne pozwoliły nie tylko na ustalenie proveniencji, typologii i jego znaczenia artystycznego, ale też okazały się przydatne w rekonstrukcji formy i nimbu Chrystusa. Prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytku zostały przeprowadzone w latach 2017-2019. W ich wyniku obiekt odzyskał swój dawny charakter. Krucyfiks jest obecnie eksponowany na ścianie nawy kościoła parafialnego w Gądkowie Wielkim. Jego wartości historyczne i artystyczne czynią go jednym z cenniejszych dzieł gotyckiego snycerstwa na terenie Nowej Marchii.

Andrzej Janowski (Instytut Archeologii i Etnologii PAN) – *Castrum Pirissam – brama do Pomorza. Wyniki dotychczasowych badań archeologicznych*

Castrum Pirissam czyli gród pyrzycki stanowi miejsce szczególne w misji chrystianizacyjnej biskupa bamberskiego Ottona tu bowiem rozpoczęła się w czerwcu 1124 r. jej pomorska część. Do niedawna wiedza o nim oparta była prawie w całości na przekazach źródeł pisanych. Kreowany w nich obraz, praktycznie przy braku innych rzetelnych argumentów, na długie lata zdominował to co o grodzie pyrzyckim pisano i mówiono, i jak go postrzegano. Rozpoczęte w 2022 r. przez Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Szczecinie badania archeologiczne już na obecnym etapie pozwalają zweryfikować wiele aspektów z przeszłości tego miejsca, w tym chronologię i topografię, wiele kwestii nadal czeka jeszcze na rozwiązanie

Beata Wywrot-Wyszkowska (Instytut Archeologii i Etnologii PAN) – *Odkrywanie Kłodony. Wyniki badań archeologicznych w Kłodkowie* (online)

Badania archeologiczne w Kłodkowie miały na celu identyfikację struktur potwierdzających istnienie na terenie wsi osady utożsamianej z wczesnośredniowieczną Kłodoną. Miejscowość tę miał odwiedzić biskup Otton podczas swojej pierwszej pomorskiej podróży misyjnej. W niniejszym referacie zostaną zaprezentowane wyniki prac wykopaliskowych na stanowisku 23. które dostarczyły interesujących danych do poznania rozwoju osadnictwa na tym terenie w okresie średniowiecza.

Rafał Simiński (Uniwersytet Szczeciński) – *Metryka kapituły kamieńskiej z około 1500 r. jako źródło do badań nad życiem religijnym mieszczan zachodniopomorskich w średniowieczu*

Przedmiotem referatu będzie metryka kapituły kamieńskiej z około 1500 r., przechowywana w Landesarchiv w Greifswaldzie. Wartość tego źródła jest niezwykle wysoka, a jego wykorzystanie w dotychczasowej historiografii znikome. Szczególne znaczenie dla badań nad

religijnością mieszczan zachodniopomorskich w średniowieczu ma drugi tom wspomnianej metryki. Zawiera on odpisy dokumentów fundacyjnych wystawianych przez mieszczan, których oryginały bardzo często się nie zachowały. Analiza źródła pozwoli na odtworzenie chronologii powstawania kaplic, ottarzy i wikariatów w katedrze w Kamieniu Pomorskim.

Piotr Ł. Grotowski (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) – *Pielgrzymka Eryka Pomorskiego (1423-1425) i jej krakowskie echa* (online)

W latach 1423-1425 panujący ponad zjednoczonymi Unią Kalmarską Danią, Szwecją i Norwegią Eryk (Bogusław) Pomorski (1381/2-1459) odbył podróż, której celem było początkowo uzyskanie korzystnego wyroku przed sądem cesarskim w sporze o południową Jutlandię w z Henrykiem IV Holsztyńskim. Po jego uzyskaniu w Budzie 28. VI 1424 roku król nie zdecydował się na powrót, lecz idąc w ślady swego przybranego dziadka Waldemara IV Odnowiciela, który odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej w roku 1347, postanowił kontynuować swą podróż kierując się do Jerozolimy.

W trakcie owej trwającej bez mała dwa lata wyprawy Gryfita w pierwszych miesiącach roku 1424 bawił w Krakowie, gdzie wziął udział w koronacji czwartej żony Władysława Jagiełły, Sonki Holszańskiej (5. III 1424). Echa tego pobytu przetrwały zarówno w lokalnej tradycji i toponomastyce wawelskiego wzgórza oraz misji dyplomatycznej Janusa Lusignana (III 1432), ale być może przyniosły także niespodziewany skutek w postaci niezwyklego importu artystycznego, ujawnionego podczas niedawnych prac konserwatorskich w wawelskiej katedrze.

Krzysztof Wroński (Gdynia/Toruń) – *Klasztor, warownia, czy rezydencja? Dzieje joannitów brandenburskich w świetle architektury zamku w Swobnicy*

Wyraźnymi śladami aktywności budowlanej joannitów baliwatu brandenburskiego są położone w pasie pogranicza pomorsko-brandenburskiego zamki. Wyjątkowym świadectwem jest ich kasztel w pomorskiej Swobnicy, którego zachowana, choć wciąż jeszcze nie w pełni rozpoznana architektura i układ przestrzenny stanowią interesujący przykład średniowiecznego budownictwa łączącego w sobie cechy domu konwentu, warowni i reprezentacyjnej rezydencji. Prześledzenie jego przekształceń budowlanych dobrze obrazuje dzieje tutejszej gałęzi zakonu, od czasu burzliwego najazdu i zniszczenia komandorii w Rurce w 1373 roku, po nadejście reformacji i jej przyjęcie na Pomorzu na sejmie w Trzebiatowie w 1534 roku.

Andreas Kieseler (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel) – *„Leksykon Klasztorów na Pomorzu” z perspektywy badań archeologicznych*

W ciągu ostatnich kilku dziesięcioleci doszło do znacznej intensyfikacji badań archeologicznych i architektonicznych na późnośredniowiecznych stanowiskach we wschodnich Niemczech i w Polsce. Odgrywają one ważną rolę również w kontekście badań

nad historią pomorskich klasztorów, ponieważ stanowią ważne uzupełnienie dla innych źródeł, przeważnie historycznych. W referacie przedstawione zostaną wybrane badania archeologiczne, prowadzone w ramach międzynarodowego projektu badawczego realizowanego na Uniwersytecie w Kilonii.

Piotr Oliński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) – *O konieczności badań nad XII-wiecznym kodeksem esromsko-kołbackim* (online)

W przypadku obszarów polskich do końca XII wieku zachowało się niewiele kodeksów. Każdy z tych, które istnieją do chwili obecnej, był poddawany kompleksowym badaniom. Nie dotyczy to jednak badań nad kodeksem pochodzącym z klasztoru cystersów kołbackich. Kodeks ten jest przechowywany obecnie w Staatsbibliothek w Berlinie pod sygnaturą Ms. Theol. Lat. 149, a ostatnio został udostępniony w internecie. Dokładny czas, jak i miejsce powstania są przedmiotem sporów badaczy. Zapewne był on w klasztorze w Esrum i stamtąd został przywieziony do Kołbacza, najpewniej jeszcze w XII wieku, chociaż również dokładny czas tego przekazania jest przedmiotem dyskusji. Rękopis składa się z dwóch zasadniczych części. W pierwszej, dosyć różnorodnej części najwięcej miejsca zajmują tzw. „Annales Colbazenses”, kalendarz z wpisami obituarnymi oraz wskazania lekcji biblijnych. Szczególnym zainteresowaniem ze strony badaczy duńskich, niemieckich i polskich cieszyły się „Roczniki”. Jednak również pozostałe elementy tej części kodeksu są bez wątpienia warte szczegółowych badań. Część druga kodeksu, która pierwotnie funkcjonowała zapewne osobno, zawiera kazania i pisma Maurycego de Sully. Ta część kodeksu pozostawała całkowicie poza zainteresowaniami badaczy. W wystąpieniu zostaną omówione poszczególne części kodeksu i zostanie wskazane na niektóre z koniecznych zadań badawczych, które należałoby w najbliższym czasie podjąć.